

S:t Knut i Österled.

Gottland var under tidig medeltid en medelpunkt för handeln i Östersjöländerna. Två civilisationer och deras produkter möttes ute på ön. Från vester kom de köpfarande med sina varor från Flandern och Vesteuropa; de kom över Slesvig. Från öster nådde de köpfarande ön på de ryska floderna. Handeln var livsviktig för Europa. Ryssar och nordbor, bland dem gottländingarna sjelva, var de främsta bärarna av den.

Under 1100-talet började en förskjutning i förhållandena. På den södra Östersjökusten bodde ännu rent slaviska stammar, en vendisk bondebefolkning som odlade sin jord och drev boskapsskötsel. Någon kultur i högre bemärkelse hade inte trängt fram till dem; den stora handeln gled dem förbi i farvattnen utanför kusterna. Men på andra sidan dessa slaver bodde sachsarna. De slog nu bresch i landbältet mellan sig och Östersjön. De grundade Lübeck ett stycke uppför floden Trave. Meningen med grundandet proklamerades öppet från början — folken omkring, danskar, svenskar, norrmän och ryssar, skulle komma till staden med sina fartyg; all handel skulle vara fri på platsen. Med tiden växte den ena tyska staden upp efter den andra på slavisk mark, de flesta vid Östersjön, och snart var sachsarna på Gottland. Lübeck började träda vid sidan av Slesvig som transitohamn i vester. I första hand westfalare sökte sig dit. Köpmän från Soest och Medebach uppenbarade sig på den ryska marknaden.

Då det gällt att klarlägga dessa tidiga handelsförhållanden har tysk historieforskning fört an; de synpunkter som denna forskning anlagt har i stort sett godtagits även utan-

för Tyskland. Förskjutningen i handelsförhållandena till sachsarnas förmån är ovedersäglig. Men fick man tro den tyska historieforskningen, skulle tyskarna så gott som omedelbart ha blivit de ledande i utvecklingen och vid sidan om dem och gottländingarna inte ha funnits plats för andra folk och deras insatser i handeln österut. Är denna bild av förhållandena riktig? Tyskarna var under 1100-talet nykomlingar vid Östersjön. Vad som förvånar är att de så snabbt kan ha slagit ut alla andra och blivit herrar i detta »livsrum». Tysk historievetenskap var, då den ännu existerade, utan hämningar och gick som de tyska arméerna fram ockuperande. Det var dess kynne. I vad mån är det nödvändigt att här ändra och justera?

1.

Under århundradenas lopp samlades i klostret i Ringsted på Sjælland ett stort arkiv. Bland privilegierna där var också sådana som vid en flyktig betraktelse knappt syns ha haft med klosterstiftelsen att göra. Ett sådant är ett privilegium av kung Valdemar I, ställt till de Gottlandsfarare som lydde under kungens jurisdiktion. Privilegiet saknar datering. Det är att hänföra till 1170—1182¹. Det väsentliga i det lyder i översättning som följer.

»Efter helsosamt rådslut, förutseende vad som kan vara till båtnad, haven I gjort början till en sammanslutning i ett brödraskap och kompani, helgat den helige martyren Knut. Vi omfattar detta ert företag med stor ynnest och nåde, helst det torde lända oss i det närvarande, därtill våra efterkommande och konungsliga ära till gagn och välsignelse. Liksom Gud, allas vår styresman, satt kroppens lemmar under ett och samma huvud och förelagt dem olika funktioner, har han efter förhållandenas och tidernas vexlande krav fastlagt vad människorna har att beställa, och håll-

¹ Knut hertig är i privilegiet omtalad som allmänt dyrkat helgon och martyr; kanoniseringen skedde genom påvebrev 1169 november, skrinläggningen 1170. Valdemar I dog 1182. Under mellantiden 1175 28. juni (Dipl. A. M. I, 256) är den i privilegiet nämnde kapellanen Otto omtalad såsom sådan.

las vi under hans regemente med lika rättrådighet och med samma faderskärlek, evad vi ger oss av med handel och köpenskap eller brukar vår jord i anletets svett eller lyser i riddarebälte. Därför är vår vilja att vara med i det brödraskap I nyligen gjort början till, och samtycker vi och är med i allt som edert vällovliga samfund samtyckt. Bjude och befalle vi eder förty att utan att förtröttas arbeta på att inom den tid I utsatt och funnit lämpad få färdigt vad I börjat, det är edert hus och gillesinrättning, utan att störas av några invändningar eller de meningsskiljaktigheter som kan komma från några konkurrenter. Av vår kapellan och legat Otto haven I inhemtat råd och utfäst eder att vara Gudi lika väl som lagen underdånige. Må'n I hålla detta såsom skrivet står i evangelio: given Gudi det Gudi tillhör och kejsarenom det kejsarenom tillhör. Befalle vi eder alltså samt- och synnerligen att genom män som I liten på låta föra de gåvor som årligen kommer in från brödraskapet i fråga, både hos eder på Gottland och i samtliga de städer i vårt rike där den helige Knuts gille firas, till den plats där samme martyr vilar. Men avgiften för inträdet i samma gille skall tills brödernas hus står färdigt, nyttjas att bygga detta för»¹.

¹ Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen, udg. ved C. Nyrop, I, 3:

Valdemarus dei gratia rex Danorum universis in Gutlandiam transeuntibus, sub jurisdictione suae majestatis constitutis, gratiam et salutem. Moris est vniuersae gentis, praecipue horum, qui diuersa mundi climata transnauigant causa acquisitionis, statum suum legibus et caeremoniis confirmare in melius. Quia vbi aliena non subueniunt praesidia, propriarum virtutum suffragari non desistent munimina. Inde est, quod vestrae fraternitatis ac societatis connexionem, quam in honore sancti Kanuti martyris salubri consilio atque vtilima prouidentia incoastis, magni fauoris gratia amplectimur, praesertim cum nobis praesentibus nec non et posteris nostris regioque honori fructuosissime consultum sit. Sed quia deus cunctorum gubernator sicut vni capiti diuersorum officiorum distinxit membra, sic varietate rerum ac temporum determinauit negotia gentium, igitur siue mercimoniarum negotiis laborantibus, siue agriculturis desudantibus vel militiae cingulo fulgentibus, aequa lance juris omnibus paterno tenemur affectu. Proinde est, quod vestrae fraternitatis nouiter inchoatae participes esse volumus et in omnibus, in quibus vestra consenserit licita institutio, nostrae autoritatis consensu participabimur. Igitur rogamus atque praecipimus, quatenus ea, quae incepistis, scilicet domus aedificationem et conuiuii solemnitatem,

Originalen till detta privilegium för Gotlandsfararna från Danmark är förlorade, men avskrevs dessförinnan i Ringstedboken; Hamsfort († 1627) och Suhm (1800) registrerade det efter denna. Texten blev publicerad första gången 1880. Privilegiet har i senare tid inte helt förbisetts av forskningen. Men något försök att värdesätta innebörden av det och insätta det i dess historiska sammanhang har inte blivit gjort¹.

Privilegiet är rikt på uppgifter. Analyserar man det närmare, leder det till följande.

tempore praefixo atque oportuno nulla ratione neque contradictione nec aliquorum aemulorum dissensu omittatis, quin elaborando perficiatis. Et sicut communicato consilio capellani nostri Ottonis atque legati tam deo quam legibus obnoxios uos spondistis, ita teneatis; scriptum est enim in euangelio: reddite deo, quae sunt dei, et caesari, quae sunt caesari. Propterea praecipimus vniuersitati vestrae, quatenus eleemosynae annuales, quae proueniunt de eadem fraternitate, siue apud uos in Gutlandia, siue in vniuersis ciuitatibus regni nostri, vbi conuiuium beati Kanuti celebratur, ad locum ejusdem martyris per fideles homines transferantur. Introitus ejusdem conuiuii ad aedificationem domus fratrum, donec consummetur, deferatur. Hujus autem praesentis paginae tenorem majestatis nostrae manutione et confirmatione corroboramus et irrefragabiliter confirmamus. Seruantibus ea, quae supradicta sunt, pax dei et nostra perpetua maneat. Valete in domino.

Utom hos Nyrop är privilegiet publicerat av Hasse, *Das Schleswiger Stadtrecht*, 131; Adolf Schück, *Det svenska stadsväsendets uppkomst och äldsta utveckling*, 372; Ambrosiani, *Stadfästelsebrev för ett danskt Knutsgille på Gottland från senare hälften av 1100-talet* (*Gottländskt arkiv* 8, s. 38); Erik Wiberg, *Sankt Knuts gille i Ystad*, 18. Jmf. SRD I, 279; Suhm VII, 502.

¹ Enligt Hasse, 100, är privilegiet en förfälskning. Privilegiet förutsätter existensen av ett stort, vitt utbrett gilleförbund, sådant man känner det från de senare gilleskråna, men frågar Hasse: wo sind im zwölften Jahrhundert die Städte vorhanden, in denen Gilden Platz greifen konnten? Och, fortsätter han: wo findet sich im zwölften Jahrhundert die Kaufmannschaft, die sich der Ritterschaft gleichstellen kann, deren Mitglied zu heissen selbst einem König keine Unehre bringt? Hasses argumentering saknar bärkraft. Gentemot denna kan anföras, vad han inte förnekar, att privilegiet formellt samhör med de samtida Valdemarsdiplomen. Vidare att den kunglige kapellanen Otto som nämnes i privilegiet kan påvisas i ett diplom från 1175 (*Dipl. A. M. I*, 256) och att gillesorganisationen överensstämde med organisationen av de flandriska köpmansgillena vid tiden för privilegiet (nedan s. 88). Slutligen att Ringsted ännu 1231 var huvudorten för Knutsgillena,

Enligt privilegiet har vid tiden då det utfärdades, danska köpfarare drivit handel på Gottland. Dessa köpfarare har ute på ön slutit sig samman i ett brödraskap, ett kompani, helgat Knut hertig. Ett gilleshus har planerats att uppföras. Valdemar I har sänt sin kapellan Otto som sändebud till Gottland och denne fört förhandlingar med bröderna. Slutet har blivit att kompaniet organiserats. Kungen själv har inträtt i brödraskapet och bröderna ställt sig under hans jurisdiktion. Men brödraskapet har inte varit en fristående institution. I städerna hemma i Danmark existerade, då privilegiet kom till, gillen som också de var helgade Knut hertig. Dessa gillen har stått bakom och ingått som led i brödraskapet för handeln på Gottland och för den ekonomiska ordningen har sörjts genom vissa intäkter även från dem. De disponibla medlen var av två slag: dels årliga gåvor från brödraskapet på Gottland och från gillena i de danska städerna, dels inträdesavgifterna i själva gillet. De årliga gåvorna skulle föras till den plats där Knut hertig vilade; alltså till klosterkyrkan i Ringsted. Inträdesavgifterna skulle till en början användas att bygga kompani-uset för.

Ingenting är vid en så tidig tidpunkt som det här gäller känt om hur tyskarnas och gottländingarnas handel kan ha varit organiserad i Östersjöområdet. Organisationen av det danska handelskompaniet står med privilegiet klar. Och den visar sig vid en närmare granskning ha starka beröringspunkter med motsvarande organisationer i det vestra Europa, särskilt i Flandern. Det är välbekant att en vidsträckt handel denna tid drevs från Flandern på utlandet.

vilket var förändrat 1256, och att dessa gillen då och senare utgjorde som i privilegiet en sluten enhet och gemenskap (nedan s. 92). Det bör inte heller i samband med Hasses argumentering lämnas osagt att ett praktfullt sigill för Knutsbröderna i Slesvig från omkring år 1200 är bevarat visande den brynjeklädde Knut hertig till häst med svärd och länsfana i händerna och sköld för bröstet (Henry Petersen, Knud Lavards Helgentilbedelse; Kilden og Capellet ved Haraldsted i Aarb. f. nord. Oldkyndighed 1885, s. 22).

Köpmansgillena i flera eller färre städer var för denna handel sammanslutna i brödraskap, carités, confréries, hansasor; ledningen förlagd till en av städerna och gilleshus och faktori inrättade i det område där handeln drevs. Ekonomiskt vilade dessa företag på avgifter som uppbars och erlades inom organisationen sjelv. De flandriska köpmansgillena handlade mest på Brittannien. Det danska brödraskapet har, även det, handlat på utlandet: på Gottland.¹

Det är nu förståeligt varför Valdemar I:s privilegium för Gottlandsfararna blev nedlagt i arkivet vid Knut hertigs gravkyrka i Ringsted — staden var den ort där S:t Knuts gilles brödraskap förvarade sin kassa och där det hade sitt säte. Privilegiet ger omedelbart danskarna en plats i Östersjöhandeln. Det öppnar nya utsikter över denna handel i äldre medeltid.

2.

De gillen i de danska städerna som Valdemar I:s privilegium omtalar, var helgade Valdemars far, Knut hertig. De var med andra ord: Knutsgillen.

Det är allmänt känt att dessa gillen i ett mycket stort antal existerade medeltiden igenom i de danska städerna — några få utanför det nuvarande Danmarks gränser, gillena i Lund, Malmö och Ystad och i Flensburg, fortlever ännu som filantropiska och sällskapliga sammanslutningar, de älsta sammanslutningar överhuvud i det norra Europa. Av de gamla stadgarna för dessa gillen, deras skrån, är inte få i deras helhet eller fragmentariskt bevarade till våra dagar. Älst bland dessa stadgar är stadgarna för gillet i Flensburg. De är från omkring 1200. De näst älsta stadgarna, från 1240-talet, gäller gillet i Odense. Andra stadgar, bland vilka Malmögillet stadgar är de flesta, är något yngre. I vilket för-

¹ Walter Stein, hansa (Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1909, s. 53); Zur Geschichte älteren Kaufmannsgenossenschaften (smst. Jahrg. 1910, s. 571).

hållande står dessa Knutsgillen till Valdemarsprivilegiets Knutsgillen?

Forskningen har under århundradenas lopp mycket sys-selsatt sig med de gamla Knutsgillena. Inte underligt då deras stadgar i så hög grad hör till själva grundkällorna för kännedomen om det medeltida gillesväsendet överhuvud. Det stora sammanfattande arbetet är här Max Pappenheims verk: Die altdänischen Schutzgilden (1885). Den teori han utbildat om Knutsgillena är numera en vetenskaplig trossats: Knutsgillena har varit allmänna gillen; de har saknat speciell yrkesbetoning; de har haft till syfte att bereda sina medlemmar inbördes skydd och att sörja för deras välbefinnande. Men Valdemarsprivilegiets Knutsgillen hade till uppgift handel och sjöfart. Det är utan vidare klart att om teorien är riktig, kan dessa Knutsgillen inte ha något med de andra att skaffa. Men är teorien riktig?

Teorien om Knutsgillena som skyddsgillen bygger på själva gillesstadgarna, och i själva verket måste det medges att dessa stadgar inte direkt innehåller några föreskrifter om det yrke som bröderna kan ha utövat. Men meningen med stadgarna har heller aldrig varit att ge någon vägledning på denna punkt. Meningen var en helt annan: att reglera brödernas inbördes förhållanden; rätt och sed inom korporationen; det sociala livet inom denna. Man har, då man sökt karakterisera arten av dessa Knutsgillen, förbisett denna stadgarnas grundläggande karakter. Men därmed är inte sagt att man inte genom att ge akt på vad stadgarna mera tillfälligt kan innehålla, på den miljö som skymtar i dem, skulle kunna fastställa om teorien håller eller inte.

Vi väljer de två älsta gillesstadgarna, de för Flensburg och Odense.¹ Man kan så mycket hellre välja dessa som de yngre stadgarna mer eller mindre visar en fortsatt utveckling på grundval av de äldre. Vi frågar oss om man ur dessa stadgar kan utläsa om bröderna tillhört en bestämd yrkesgrupp?

¹ Danmarks Gilde- og Lavsskraer fra Middelalderen I, 6, 18.

De två gillesstadgarna ger klart besked om att de gillesbröder det är fråga om, har haft för vana och bruk att färdas med varor och pengar inom- och utomlands och att bestämmelserna även gäller för vad som kan inträffa på främmande botten.¹ Brödernas färder går gerna till sjöss, och sjöfärderna hör i den grad till ordningen för dagen att om en broder utanför gillet dräper en Knutsbroder, det stadgas att de andra Knutsbröderna inte får dricka eller äta med honom vare sig till lands eller sjöss². För de bröder åldermannen utser att hålla gille anges vissa allmänna laga förfall: utom sjukdom och fattigdom, om han har mist sina varor, om han har lastat sina varor på skepp och är »på sin farande väg»³. Det förutses i stadgarna att en broder påträffar en broder som lidit skeppsbrott; han har då för att hjälpa honom ur livsfaran att kasta ut ur sitt skepp varor till ett pounds vikt och ta honom sjelv upp i det⁴. Mister en broder sitt skepp, skall var och en av de andra bröderna ge honom en fixerad penningssumma⁵. En annan bestämmelse öppnar utsikt till en omgivning som redan var främmande på nordisk botten: den gäller lösepenning för broder som en annan broder påträffar i fängelse hos hednisk man⁶. Även fallet att en broder skulle gå till skepps med sjörövare får sin artikel⁷. I den roll affärer med pengar spelar för bröderna, deras samhörighet på denna punkt, får man en inblick då det bestämmes, att en broder ensam har att svara för vad han har att kräva eller gälda innan han går in i gillet; med vad som kan ske efteråt har däremot samtliga bröder att hjälpa honom tillrätta⁸. En annan bestämmelse gäller penningkrav som framställs mot en broder och till

¹ Flensb. Inledn.; §§ 17, 18, 20, 21; Odense §§ 24, 25, 10, 9, 27.

² Flensb. § 3, 17, 20; Odense § 24, 10.

³ Odense § 27.

⁴ Flensb. § 17; Odense § 24.

⁵ Odense § 39.

⁶ Flensb. § 18; Odense § 25.

⁷ Flensb. § 20; Odense § 10.

⁸ Flensb. § 9; Odense § 6.

vilket denne säger nej och den procedur som då är att följa ¹.

Det torde vara tydligt att stadgar som dessa inte gerna kan avse gillen som endast är skyddsgillen. Vad stadgarna tar sikte på är handel och sjöfart. Bröderna har varit köpfarare; resorna företrädesvis gått till sjöss. De har nått trakter där hedendomen som i öster ännu var vid makt.

Men det är möjligt att gå ett steg längre: att precisare och precist få fram hur förhållandet är mellan de yngre Knutsgillena och Valdemarsprivilegiets.

Enligt privilegiet var Ringsted huvudorten för Knutsgillena — där vilade deras helgon Knut hertig, där förvarades deras gemensamma kassa och arkiv — och bildade dessa gillen en sluten enhet och gemenskap. Har stadgarna för de andra gillena något härom?

En gillesstadga från hundraåret av Knut Lavards död är bevarad i fragment. Den har följande datering: *Ista statuta fuerunt inuenta et compilata in Rynckstaete ab aldermaennis de conuiuio sancti Kanuti anno domini millesimo ducentesimo trigesimo primo* — »denna stadga har sin upprinnelse och sammanskrevs i Ringsted av åldermännen i S:t Knuts gille i det Herrans året 1231». Huvudorten för gillet är här som i Valdemarsprivilegiet Ringsted. Enligt stadgarna hade vart Knutsgille sin ålderman. Pluralformen *aldermaennis*, åldermän, i dateringen 1231 visar att flera gillen varit representerade vid brödernas möte i Ringsted. Men samtidigt visar singularformen: *in conuiuio S:ti Kanuti*, i S:t Knuts gille, att dessa gillen betraktades som en enhet och gemenskap, ett och samma brödraskap. Själva grundorganisationen är således densamma som i Valdemarsprivilegiet. Förhållandena fortfor i det följande. Två av gillesstadgarna är daterade 7. september 1256; en tredje, däri helgonnamnet Knut fått vika för Erik (Erik Plogpenning), från samma dag och väl samma år. Det sägs i alla tre att de »har sin upprinnelse

¹ Flensb. § 10; Odense § 21.

och sammanskrevs av de aderton älste i S:t Knuts gille som kallas åldermän»¹.

Endast i en punkt skiljer sig de tre yngre stadgarna i sin datering från stadgan 1231. Dateringsorten är inte längre Ringsted. Handel och sjöfart gick vid mitten av 1200-talet efter nya linjer. Och helgonskenet kring Knut hertigs grav var inte längre tillräckligt för att hålla brödraskapets ledning kvar i den lilla staden på den själländska landsbygden, långt borta från de stora färdevägarna. Aldermännen samlades nu i stället i Skanör, tidens stora marknadsplats vid inloppet till Sundet där sillen fångades och varorna strömmade till från snart sagt hela Nordeuropa. Mötesbesluten daterades där. Förändringen är betecknande. Den visar inte blott den roll handel och sjöfart alltjemnt spelade för brödraskapet: den visar också att bröderna i denna handel och sjöfart fortfor att stå i omedelbar kontakt med de vägar där världshandeln gick fram. Och den visar väl ännu ett: att de varor de främst handlade med har varit de massvaror som översvämde marknadsplatserna vid Skanör: sill, salt, skinn, hudar och textilier.

Teorien om Knutsgillena som allmänna gillen utan yrkesbetoning är oriktig. Valdemarsprivilegiet och de senare Knutsgillesstadgarna gäller samma institution: Knutsgillena i de danska städerna, redan på 1100-talet förenade i ett och samma brödraskap eller hansa, Gottlandsfararnas handelskompani.

3.

Bröderna i S:t Knuts gille i Ringsted, senare i Skanör, seglade och handlade alltså på Gottland. Men Gottland var endast en station på vägen. Bakom låg Ryssland, landet fullt av råvaror, oundgängliga för Europa. Den livländske historieskrivaren Henrik av Lettland skrev på 1220-talet sin

¹ Danmarks Gilde- og Lavsskraaer fra Middelalderen I, 17, 32, 44, 56. — Eriksgilletts datering i nära överensstämmelse med de båda andra gillenas men med årtalet 1266.

Chronicon Liuoniae. Man kan hos honom läsa om hur de fartyg som angjorde stationen styrde vidare österut eller var på väg därifrån. Kring Ryssland och varuförmedlingen med det rörde sig all handel i dessa trakter. Spörsmålet är i vad mån det låter sig göra att konstatera de danska köpfararna på andra sidan Gottland.

De källor som direkt upplyser i detta avseende är få och tillfälliga och härrör från olika håll.

Från Ryssland har man några urkunder som reglerar handeln på Novgorod och på Smolensk; viktigast är ett privilegium av furst Jaroslav för Novgorodfararna från slutet av 1100-talet och ett fördrag från 1229 som fastställer freden »mellan Smolensk och Riga och den gottländska kusten för alla köpfare»¹. Urkunderna är utfärdade för »de främmande» i landet (nemtsy)², »den latinska tungan»³ och »alla dem

¹ Goetz, Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters, 15, 231; Sveriges traktater I, 106, 146. För litteraturen hänvisas till Goetz. Jmfr Rožniecki, Varægiske Minder i den russiske Heltedigtning, och Yrwing, Gottland under äldre medeltid. — Behandlingen av spörsmålet ovan ett kort sammandrag av en större undersökning.

² Nemtsy har från början betydelsen »de stumma», de »obegripliga», med andra ord folk som inte kunde tala ryska, folk av främmande språk och nationalitet i Ryssland. I enlighet härmed kom beteckningen med tiden och tidigast under 1200-talet att i första hand gälla tyskarna efter det att dessa blivit det främmande folk som ryssarna företrädesvis kom i beröring med. Men samtidigt fortfor nemtsy att beteckna också andra folk av främmande härkomst och bibehölls långt fram i modern tid som beteckning för dessa. Svenskar och danskar var nemtsy. Om de förra brukas sålunda i Novgorodkrönikorna omvexlande svei och nemtsy. De svenska hövitsmännen Trund (1284) och Sten (1338) är nemtsy; Viborg (1322, 1337, 1338) och Landskrona är nemsyska städer; svenskarna i Viborg nemtsy (1411); den svenska örtugen anges som nemsysk örtug (1410). Någon gång omnämnes svenskarna till undvikande av varje missförstånd som nemsyska svenskar eller svenska nemtsy. Ännu i senare hälften av 1500-talet och långt därefter talas det om svenskarna som nemtsy. I de äldsta svensk-ryska legationsakterna är svenska brev, en svensk brevdragare, den svenska gränsen, svenska ombud nemsyska. — Rožniecki, 209; Goetz, 19; De äldsta svenska legationsakterna, utg. af Harald Hjærne, 15, 17, 86; jmfr 33, 67, 70; Harald Hjærne, Svensk-ryska förhandlingar 1564—72, s. 127, 128.

³ Uttrycket: »den latinska tungan», betecknar från början dem som i motsats till ryssarna hyllade sig till den romersk-katolska läran. Uttrycket

som far på Östersjön». Vid sidan om dessa allmänna beteckningar förekommer utom gottländingarna i en bestämmelse i privilegiet från slutet av 1100-talet (§ 10) även varjagerna.

Man har tillagt »de främmande», nemtsy, betydelsen tyskar, tyska köpmän, »den latinska tungan» betydelsen tyskar och gottländingar och låtit uttrycket varjager utgöra en gemensam beteckning på dessa tyskar och gottländingar, här med betoningen lagd på den skandinaviska delen av dem.¹ Varje objektiv grund torde saknas för dylika tolkningar. Urkunderna visar att folk av olika nationaliteter mötts på den ryska marknaden och att handeln reglerats med dessa. Men de visar också att varjager funnits bland dem. Thomsen, Rožniecki och andra har utrett att varjager bland folken i öster haft en geografiskt eller etnografiskt fixerad betydelse och att innebyggarna i den skandinaviska Norden, särskilt svenskarna, betecknades därmed². I Novgorod var detta enligt krönikorna fallet ännu 1201. Varjagerna i § 10 hör till »de främmande». De var nordbor. Den särbestämmelse som är egnad dem handlar om framställd fordran på dem eller ryssar. Den står ytterligt nära en motsvarande bestämmelse i den samtida Skånelagen, men har på ryskt område getts en mera vitträckande betydelse³.

är alltså av hierarkiskt ursprung, men fick så småningom profan betydelse. Längre förstod man därmed företrädesvis varjager. Det blev med tiden, också det, en sammanfattande beteckning på inte-ryssar och kunde fästas än vid det ena, än vid det andra folket (Rožniecki, 197; Goetz, 21).

¹ Goetz, 19 (jmf § 242 under § 4); Hansisches Urkundenbuch I, 26.

² Thomsen, Ryska rikets grundläggning, 93; Rožniecki, 147.

³

Skånelagen kap. 219 (jmf Andreas Sunesen kap. 136).

Jaroslavprivilegiet § 10.

1. Skal annar man gialde andrum manni. oc sighir swa j gen þa han kræfs at han for gaf hanum. þa ma hin dylia mæþ tyltær eþe. at han fore gaf ey hanum. 2. æn sighir han swa j gen at han galt hanum. ællær han stadde andræ lund swa sum han

Om en varjager har att erhålla pengar av en ryss eller en ryss av en varjager, och man säger nej därtill, då är tolv män vittnen, de avlägger ed och han erhåller sitt.

Andra källor som kastar ljus över förhållandena är från Danmark och Livland. Ålst är här stadsrätten från Slesvig. Den härrör från början av 1200-talet. I en av dess bestämmelser handlas det om den tull som skall erläggas för fartyg som utklaras från hamnen. Bestämmelsen gäller »de köpfarare som beger sig till Gottland och annorstädes hän utanför Danmark»¹ och är att sammanställa med vad Saxo har om den livliga trafiken i äldre tid mellan Slesvig och Ryssland² och med vad Adam av Bremen berättar om samfärdseln mellan Slesvig och Bornholm å ena sidan och Ryssland å den andra³. Hos Henrik av Lettland förs man ett steg vidare. Meinhard var biskop av Livland i början av 1190-talet. Han beslöt sig för att därifrån bege sig till Estland. Hans avsikt var att fortsätta till Gottland med de köpfarare som gjorde sig färdiga att fara hem igen på sina fartyg. Bland dessa köpfarare nämnes tyskar och norrmän; vid sidan om dem danskar.⁴ Estland låg invid routen till Novgorod. Fartygens förekomst här visar att det varit novgorodfarare från Danmark.

Det torde framgå av vad här anförts att när man velat förbehålla tyskarna och vid sidan av dem gottländingarna mer eller mindre ensamma handeln på Ryssland i äldre medeltid, detta inte framgår av de samtida källorna. Vid sidan av tyskarna har också andra nationer deltagit i denna handel. Bland dem: danskarna.

*gaf ia wiþær. haui þær twigia manna
witni til oc tyltir eþ. at han galt
ællær lök andræ lund sum han wilde.*

¹ Gamle danske Love, udg. ved Kolderup—Rosenvinge, V, 316.

² Saxo, ed. Müller-Velschow, 713; Olrik-Ræder, 399.

³ Adam, ed. Schmeidler, 80, 228, 243.

⁴ Henrik av Lettland I: 11: *Visa autem Lyuonum pertinacia et labore cassato, episcopus predictus (Ϸ: Meynardus), collectis clericis cum fratribus, mercatorum naues iam in pascha Gothlandiam ituras recedendi proposito aggreditur... Mercatorum consilio simulque futuri exercitus fiducia accepta, cum Liuonibus reuertitur. Promiserant enim aliqui de Theuthonicis et quidam de Danis et de Normannis et de singulis populis exercitum se, si opus foret, adducturos.*

4.

Man frågar sig hur de danska köpfararnas uppträdande på den ryska marknaden glider in i det allmänna politiska händelseförloppet i dansk historia och därmed vilken betydelse man har att tillskriva dem.

Tiden från senare hälften av 1000-talet och in i 1200-talet var de stora korstågens tid. Korstågen inriktade sig på att rycka det heliga landet ur de otrognas våld oeh massorna följde villigt den appell därtill som kyrkan gav. Men vid sidan därav tog korsfararna snart också sikte på att föra kristen tro till de delar av Europa där hedendomen ännu florerade. I norr gällde det till en början att kristna de vendiska stammarna på södra sidan av Östersjön. Fram i senare delen av 1100-talet utsträcktes dessa tåg till att gälla också de östra Östersjöländerna och Finland, nära samhörigt med dessa.

Initiativet till korstågen till de östra delarna av Östersjöområdet togs av ärkebiskop Eskil av Lund. Planen därtill uppgjordes av honom i förening med abbot Peter av St.-Rémi i Reims, och en munk från detta kloster, Fulko, blev av ärkebiskopen vigd till biskop av Estland. Påven Alexander III gav sitt samtycke till denna mission och utfärdade till stöd för den en serie brev. Korståget var tänkt som ett korståg i vilket Nordens alla folk skulle ta del; utom mot Estland skulle det rikta sig särskilt mot Finland, och det var i detta sammanhang det så totalt missuppfattade »påvebrevet om S:t Eriks korståg» kom till¹. I vad mån korståget blev av är inte känt. Men 1184 gick skåningarna och själländarna in för ett korståg till Estland². 1197 förde Knut VI en stor här dit³.

Det initiativ ärkebiskop Eskil tagit upptogs och fullföljdes främst av hans store efterträdare på ärkebiskopsstolen i Lund Andreas Sunesen.

¹ Lauritz Weibull, Alexander III:s septemberbrev till Norden. Scandia XIII, 93.

² Saxo, ed. Müller-Velschow, 969; Olrik-Ræder, 541.

³ Annales Danici, 92, 93.

Den propaganda som omgav korstågen har gjort att huvudbetoningen alltid kommit att läggas på själva korstågen, själva missionen. Men låg, när Andreas Sunesen drog österut, verkligen grundorsakerna här?

Det är redan betecknande att då ärkebiskop Eskil vigde sin biskop för Estland och planlade ett korståg till dessa trakter, tiden nära sammanföll med den tid då Valdemar I utfärdade sitt privilegium för Gottlandsfararna från Danmark. Det skymtar ett samband. Men än tydligare framträder sambandet mellan Andreas Sunesens korståg och de grundläggande merkantila förhållandena den tiden i öster. En blick på förhållandena belyser sakläget.

Två stora handelsområden i Ryssland stod denna tid i nära förbindelse med Östersjötrakterna. Det ena området hade Novgorod vid sjön Ilmen till sin medelpunkt; vägarna dit och därifrån följde Neva, sydkusten av Ladoga och floden Volchow eller följde de Narovafloden, Peipussjön och flodsystemen som i öster ansluter till denna. Det andra handelsområdet låg kring Dünaflodens övre lopp och i Dnjeprs källområden; centralpunkter var här Polotzsk och Vitebsk, framför andra Smolensk. Mellan dessa handelsområden och Östersjön utbredde sig vidsträckta, ofta oländiga och sumpiga landsträckor, bebodda av vilda, hedniska stammar, finnar, ester, letter, liver och kurer, ständigt i inbördes fejd, ständigt ute efter rov och byte. Den äldre medeltidens köpfarare färdades beväpnade. För köpfararna som drog fram här ute, var vapen en tvingande nödvändighet; och dessa köpfarare fann yttermera skydd av de trupper som de ryska furstarna kunde ställa till deras förfogande.

Det var under dessa förhållanden som Gottland vann sin dominerande kommersiella ställning. Ön hade många och säkra hamnar; befolkningen var fredlig och merkantilt inställd. Flottorna till och från Ryssland sökte sig in i hamnarna där; runtom uppstod marknadsplatser på ön. Gottland blev stationen för färderna till och från Ryssland.

Ju mer emellertid handeln på Ryssland kring århundradeskiftet 1200 tilltog, desto mindre gjorde Gottland till

fyllest och desto klarare ställde sig två mål i öster: att kristna och pacificera de vilda horder som lade hinder i vägen för passagen mellan Ryssland och Östersjön och samtidigt därmed att upprätta fästen och faktorier på den baltiska kusten, brohuvuden från vilka handeln kunde ledas och regleras. Situationen var inte olik den situation som ett århundrade tidigare, vid tiden för det första korståget, förelåg i Syrien och Palestina. Kampen fördes där mot de otrogna. Jemsides gick där de italienska städernas strävan att sätta sig fast i de orter där karavanvägarna från det inre av Asien mynnade ut vid kusten.

I det sammanhang som här tecknats är Andreas Sunesens korståg att insätta.

Tyskarna blev först färdiga med upprättandet av sitt brohuvud i de östliga Östersjölanden. En tysk andlig Albertus, kanik i Bremen, blev 1198 vigd till biskop över letterna. Något år senare bemäktigade han sig Dünamynningen, grundade ett stycke från kusten staden Riga, stiftade svärdsriddarorden och uppdrog åt denna att föra kampen mot hedningarna i dessa trakter. Men tyskarna var endast en hästlängd före danskarna. Danmark var inne i sin stora erövringsperiod, Valdemarernas tidsålder. Samma tankegångar som behärskade biskop Albert då han grundade Riga, beherskade också den dåtida danska politikens ledare Andreas Sunesen.

Andreas Sunesens första korståg i öster gällde Finland; den stora routen gick därifrån till Novgorod uppför Neva och vidare över Ladoga och uppför Volchow; ett bispår ledde till Karelen, pelsjägarnas och pelsvarornas land. 1202 var Andreas Sunesen med sina bröder, Sunesönerna, i Finland; delar av landet kristnades åren efter och påven gav ärkebiskopen av Lund fullmakt att viga en biskop. Fyra år senare kom Andreas Sunesen och med honom Valdemar Sejr till Ösel. I bukten innanför flöt Düna i havet. Ön beherskade inloppet med Riga; från Riga gick routen vidare till det andra stora handelsområdet i Ryssland med dess huvudort Smolensk. Henrik av Lettland beskriver fejderna på Ösel, byggandet av ett fäste på ön och berättar att när

tåget var över, Andreas Sunesen steg ombord med de sina och seglade till Riga. Han skall ha samlat klerkerna där omkring sig, hållit föreläsningar om den teologiska doktrinen och tillbragt vintern med psaltareläsning och kontemplationer¹. Andreas Sunesen var lika lärd som han var from. Men lärdomen och fromheten torde i Riga inte gerna helt ha kunnat kamouflera vad statsmannen och erövraren syftade till.

Det lyckades varken då eller senare Andreas Sunesen att behålla Ösel, än mindre att få Düna och Riga i sin hand. Men 1219 kom ett nytt korståg, länge förberett, till stånd. Det gick till Estland. I slaget vid Lindanese² blev esterna besegrade. Det danska brohuvudet till Ryssland blev grundat: Reval, staden och fästet, inne vid en vik där kusten svänger mot öster och skeppsfarten till och från Narova och Neva drog förbi. Estlands hela kuststräcka bort till Narova kom under Danmark. Seglatsen in i Finska viken kunde därifrån kontrolleras. Likaså de vägar som till lands förde österut till Novgorod.

Andreas Sunesens korståg har länge stått som något mer eller mindre oförklarligt. Bakgrunden har sagnats.

När påven och klerkerna skrev om dessa härtåg i öster talte de om korståg och hedningarnas omvändelse. Efterverlden har upprepat vad de sade. Men andra synpunkter — utom rent politiska sådana av ekonomisk art — låg bakom. De var de avgörande. Kung Valdemar I hade på 1170-talet stadfäst de danska Gottlandsfararnas handelskompani, S:t Knuts gilles brödraskap. Sen dess hade bröderna i kompaniet farit på handelsfärd till Gottland och på andra sidan detta; de hörde till de köpfarare som trängde fram till

¹ Henrik av Lettland X: 13: Archiepiscopus Lundensis predictus et episcopus Nicolaus cum duabus nauibus cibariis onustis et omnis familia ipsorum Rigam diuertunt, et in Dunam uenientes a preposito beate Marie Eggelberto et omni conuentu suo deuotissime suscipiuntur. . . . Post hec archiepiscopus, conuocando omnem clerum doctrinam proponit theologicam et legendo in psalterio totam hyemem in diuina contemplatione deducunt.

² Henrik av Lettland XXIII: 2.

Novgorod och Smolensk. Ingen kan gerna stanna i tvivelsmål att dessa handelsfärder i öster låg bakom och spelade en bestämmande roll, då Andreas Sunesen förde de danska härarna österut och grundade det danska väldet i Östersjöprovinserna.

Lauritz Weibull.